

ЖАШ МУУНДАРДЫ ГУМАНДУУЛУККА ТАРБИЯЛОО КАРАЖАТТАРЫ

Бул макалада мектеп курагындагы өспүрүмдөрдү гумандуулукка тарбиялоодогу кээ бир каражаттары каралды.

Негизги сөздөр: тарбия, жаштар, менталитет, морал, жан дүйнө.

MEANS OF EDUCATION OF HUMANISM YOUTH

In this article some means of educating young people about humanism

Key words: education, youth, the mentality and morality, the whole world.

Азыркы коом жетишкен технологиянын коому. Билим берүү системасы бир канча жылдардан бери кыйла өзгөртүүлөрдү, реформаларды жүргүзүп келе жатса да, чечилбеген көйгөйлүү маселелерибиз даде көмүскө бойдон калууда. Балким билим берүү жана тарбия жаатында биз өзүбүздүн улуттук идеологиябызды иш жүзүндө өркүндөтө албай жатканыбыздандыр.

Дагы бир мисал, өлкөбүзгө жаңы тажрыйбалуу кадрлар жетишпей жана туура тандалбай жаткандыр. Биз Американын демократиясы, Кытайдын ишкердүүлүгү, Япониянын маданияты, технологиясы жана башка ушул сыяктууларга дайыма таң калып, кайра үлгү алуунун ордуна «биздин менталитет башка да» деп коюп кала беребиз. А «менталитет» деген эмне? Кудай бизге (биз мусулман элбиз, дайыма кудай оозубузда) кооз, кенен жерди, табияты кен байлыктарга бай, көз карандысыз мамлекеттүүлүктү берген экен. Башка улуттардан айырмаланган тарыхы зор, тарбиясы терең каада салттарыбыз бар. Колдо бар алтындын баркы жок дегендей алдыга сүйрөп кеткенге ар бир жаран милдеттуу да, жооптуу да болушубуз керек. Улуу муун кийинки муунга озунун турпаты, жасаган иши, мамилеси жана гумандуулугу менен улгу болуусу зарыл.

Тарбиянын максаты ошол коом жүргүзгөн саясатка, коомдук түзүлүштүн өзгөчөлүгүнө, экономикасынын онугушуно жараша боло тургандыгы тарых барактарынан белгилуу. Коомдук онугуунун ар кайсы этабында тарбиянын башкы максаты катары доордун күрө тамырын сезе билген инсанды тарбиялоо болуп эсептелет. Руханий жактан бай, моралдык жактан туруктуу, саламаттыгы мыкты инсан ар бир коомдо өнүккөн адам катарында сыпатталып келет. Морал – бул адам баласынын коомдун бардык чойролорундогу журуш-туруш нормаларынын жыйындысы, инсандын оркундогон чыныгы касиети. Адептуулук адам корку дегендей, морал – бул адеп. Ошондой эле адептуулуктун ажырагыс бир болугу гумандуулук болуп саналат. Гректин «гуманус» деген созунон алынган «гуманизм» созу инсандын адамдык сапатын баалоо, аны эркин онугууго жана озунун жондомдуулугун корсотууго шарт тузуу, сезимине таасир этуу, адамдык жыргалчылыгын коомдук алака менен байланыштыруу деген маанини туюндурат. Адам баласына гумандуулук абалтадан бери ата-бабалардан урпактарга берилген баалуу табериги, баа жеткис энчиси болуп эсептелет. Баладагы гумандуулук сезимди остуруу педагогикада бир топ татаал тарбиялык процесс экендиги бул багытта маңдай тер тогуп иликтоо иштерин откоруп келаткан окумуштуулардын, чыгаан педагогдордун иш тажрыйбаларынан баарыбызга малым. Бекеринен ааламды багынткан алп жазуучу Ч. Айтматов: «Баарынан аялуусу – баланын жан дуйносу. Ошондуктан анын назик сезимин бузбоо керек», - деп таамай айткан эместир. Келечектин ээси боло турган жаш муундун окулдору ыйманды ыйык туткан, боорукер инсан болуп жетилишинде аны курчап турган чойро дагы белгилуу

олчомдо таасир этери калетсиз чындык. Мында баланын тегерегиндегилер адептуу, бири-бирин кадырлап сыйлоону жетик тушунгон адамдар болуусу зарыл.

Таасын тарбия жаш баланын жаркын келечеги, ошондуктан улуу педагог А.С. Макаренко: «Тарбия беруу – улуу иш. Ал аркылуу адамдын келечек тагдыры чечилет», - деп белгилеп кеткен.

Адамзат цивилизациясы өр карап осуп жаткан бугунку кундо, адам баласы акыл менен ой чапчып турган азыркы маалымат технологиясынын доорунда адеп-ахлак, ыйман, гуманизм, боорукердик деген сыяктуу улуу тушунуктор жаштар тарабынан эмнегедир этибарга алынбай, улуу муундар тарабынын да коз жаздымда калып бараткансыйт.

Буга бир канча себептерди алып карасак болот.

Булар:

- коомдогу социалдык абал жана акчанын жетишпегендиги;
- уй-булодогу абал, мисалы ата-эне берген тарбиядан, жада калса бул жерде чоң-ата, чоң-энеин тарбиясы да маанилүү;
- баланын аң-сезиминин деңгээлинен. Бала кезден уккан, коргон мультфильмдер, кинолордун таасири;
- мектептердеги окуучулардын бири-бирине салык салуусу, талап-тоноочулуктун

окум

сурушу;

- чогуу жургон досторуунун б.а. чойро таасири;
- өспүрүмдүк кез, копкондук жана бироолордун турткусу;
- улууну урматтоо, кичууну сыйлоонун унутта калтырылышы бир эле ата-энени, мектепти эмес бут коомчулукту ойлондурбай койбойт.

Андыктан ыйман жаатындагы бул чоң кризистен келечекк ээлерин аман сактап калуу, алардагы гумандуулук сезиминин пайдубалын бекемдоо, проблемасын кечиктирбей чечуу, улгу боло турган тарбиянын натыйжалуулугун жогорулатуучу ыкмалардын турдуу жол жоболорун иштеп чыгуу ар бир ата-эненин, бала бакча мекемелеринин тарбиячыларынын, орто мектеп мугалимдеринин кыскасы, агартуу майданынын кызматкерлеринин эң башкы милдети болуп саналат. Адамда боорукердик сезим жон жерден жаралбайт. Ал тарбиянын негизинде калыптанат. Эчен кылымды карыткан биздин элибизде гумандуулукка тарбиялоодо дуйнодо колуму жана теңдеши жок улуу мурасыбыз «Манас» эпосунан тартып томуктай боюна тоодой ой батырган макал-лакаптар башкы каражат болуп келген. Манасты ушул кунго чейин сактап келген улуу муундарыбызга таазим. Эми биз кийинки урпактарга Манастын улуулугун, терендигин жана сапатын жоготпой жеткирип бере алабызбы? Ошон учун манас сабагы азыркы учурда абдан маанилуу. Элдик оозеки чыгармачылыктын кайсы гана турун албайлы, баарында тең элдик педагогиканын баалуулуктары уюп тургандыгын коробуз. Элдик жоо жомоктор, турдуу темадагы элдик ырлар ар адамдын интеллектуалдык жактан жетилишине оң таасирин тийгизерин залкар жазуучу Ч.Айтматовдун бир далай эскеруулорунон айкын сезебиз. Бул жонундо ал мындай эскерет: «Кат сабаты ачылбаса да, озунчо бир керемет сыйкыр акыл-эс ээси болгон чоң энем элдик ырларды, кошокторду жана жомокторду аябагандай коп билчу. Балалыгымдын таттуу кундору ошол чоң энемдин мээриминен менен отту». Чоң эненин айткандарын кокурогуно сиңирген, чоң эненин тарбиясынан таасын тарбия алган, чоң эненин мээриминен менен гумандуулуктун бардык касиеттерин тулку боюна сиңирген жазуучу ар бир чыгармасында адамдагы эң ыйык сезимди кыйытма ой менен окурманга жеткирип бере алган. Канчалаган улуу классик жазуучу, акындар чоң энелердин тарбиясы менен осуп жетилишкендигин эскеришет.

Практика корсоткондой, чоң эне, чоң аталар баланын калыптануусунда ото чоң ролду ойнойт. Дуйнолук коп биологдор жана антропологдор чоң энелердин уй булодогу ролун абдан маанилуу каражат деп эсептешет. Лондондогу Колледж Университетинде Антропология болумундо Доктор Рут Мейс жана Доктор Ребекка Сиар ушул маселе боюнча информация чогултушканда, чоң ата-энелер менен жашаган балдар бир кыйла сабаттуураак, боорукер жана физикалык осуу жагынан талаптагыдай жетиле алгандыгы изилденген.

Азыркы мезгилде чоң эненин жомогу, элдик ырлары, акылман насааты жоголуп бараткандай. Буга мисал катары Ч.Айтматовдун «Ак кеме» повестиндеги Момун чалдын жомогу, баланын тарбиясына, ички дуйносуно, боорукердик сезиминин калыптанышына абдан чоң таасир берет, ошон учун Орозкулдун кийиктерди олтуруп жатышы, аялын токмоктогондугу балага абдан катуу тиет. Демек ата-эненин, чоң ата, чоң эненин тура тарбиясы уй булодогу эң маанилүү каражат болуп саналат. Мектепте адеп сабагын отуудо мугалим окутуунун турдуу инновациялык методдорун колдонуу менен бирге элдин бай тажрыйбасынан жаралган макал-лакаптардын мани-маңызын окуучуларга терең тушундуру билуусу абзел. Бул учун андагы создордун лексикалык маанисине олуттуу көңүл болуп, анда камтылган ойду окуучулар таамай туя билишине жетишуусу зарыл. Бул багытта кобунчо создук жумуш каражаттары менен иштоо дагы озунун оң натыйжасын берээрин кундолук турмуштан баамдап келе жатабыз. Мисал катарында «Адептуу болсон озоорсуң, адепсиз болсоң тозоорсуң», «Адептуулук – адам кузгусу», «Адеби жок эр жигит, жугоңу жок атка окшош», «Жакшы болу аста-аста, жаман болу бир паста», «Ата энэнди сыйласаң оз балаңдан сый коросуң», - деген сыяктуу макалдардын тегерегинде окуучулар менен тарбиялык иштерди откоруп турушу булл багыттагы иштердин натыйжалуулугун шарттайт. Тарбиялык иштерди туура жургузуу, тарбиянын максатын ар дайым так, туура коюу торт тарабы топ келген инсанды тарбиялоонун ачкычы боло алат.

Башталгыч класс окуучуларынын адабий окуу китебинде: «бабалардан калган соз» деген болумдо окуучуларга ойлонуп табууга багытталган суроолор баланын чыгармачылык активдуулугун жогорулатууга мумкунчулук берет. Ал эми мугалим элдик чыгармаларды тааныштыруу менен анын турмуштагы ордун тарбиялык маанисин чечмелейт. Балага гумандуу тарбия беруудо элдик мыкты идеяларга таянуунун дагы мааниси чоң. Мында улуттук каада-салттар да таалим тарбия беруунун озгочо каражаты боло алат. Элдик каада-салттардын алгылыктуу жактарын турмушта колдоно билуу, уй-було мучолорунун, тууган-туушкандардын, коңшу-колондордун бири-бирине болгон мамилесинин жакындашуусуна оболго болот. Мисалы, кыргыздарда үйдүн ээси ую тууса «ууз аш» берүүнү, алардын уйдун сутунун берекелуу, майлуу суттуу болушу учун ак бата алууну тилек-максат кылып, атайын «ууз аш» берген. Мындай салттын акырындап жоголуп баратканы, тескерисинче, кор тириликтин айынан уй сутунун кочолордо, коп кабаттуу уйлордун алдында сатылып жатышы ото окупучтуу. Ошондой эле илгери ымыркайдын ыңаалап жарык дуйного келиши ошол уй-було мучолорун гана эмес анын кошуналарын, бутундой айылды кубанычка бологон. Атайын суйунчу айтуу салты болгон. Бул да бизден алыстап баратат. Баарынан да кийинки жылдарда куттуу Ноороздун эң ыйык даамы болгон «сумолоктун» дагы базарларда сатылып жатышы ото кейиштуу жагдай. Ноороздун куту болгон бул тамактын сатыкка тушуп жатышы да калкыбызда ыйман маселеси унутулуп, гуманизмдин касиеттери коз жаздымда калып бараткандыгын куболоп тургансыйт. Осуп келе жаткан жаш муундардын гумандуу болуп эр жетишине оозеки чыгармачылыктын бир туру болгон жомокторго да озгочо роль таандык. Л.Н.Толстой айткандай: «Жомок – бул элдин духовный байлыгы, ал аркылуу элибиздин миң жылдаган тарыхы ачылат». Кыргыз жомокторунда гумандуу мамилелерге уйротуу идеясы ото терең суроттолгон. Буларга «Алтын куш», «Бала менен акылман», «Акылдуу бала», «Жээренче чечен», «Элчи бала», «Акыл карачач» сыяктуу жана башка жоо жомокторду далилге алсак болот. Дагы бир негизги каражаттардын бири оюнчук ойноо каражаты. Туура тандалган оюнчуктар баланын осуп жетилуусуно чоң таасирин берет. Албетте ата-эненин табити менен оюнчук сатылып берилет. Кыз балдарга европа стилинде жасалган, кийимдери кыска, чачтары сары, козу кок куурчактарды сатып беришет. Булар куурчак болгону эле болбосо, бойго жеткен чон каармандар. Уул балдарга болсо кобунчо автомат, пистолет, канжар сыяктуу оюнчуктарды алып беришет. Булар баланы кичинесинен баштап бири-бирин атканга, мушташка угуттойт. Ошондуктан майда деп маани бербегенибиз менен баланын боорукер, акыл-эстуу болуп осушуно туура тандалган оюнчуктар б.а. жаныбарлар, бобок куурчактар, конструкторлор элдик жомоктордун каарман куурчактары, сан оюнчуктары абдан таасирдуу.

Жыйынтыктап айтканда, адамдагы гумандуулук, боорукерлик, чынчылдык, адептуулук сыяктуу касиеттер андагы мыкты сапаттардын корсоткучу болуп саналат. Ал эми жаш муундардын гуманизм идеясына сугарылган, материалдык байлыктан рухий байлыкты жогору койгон, акчага эмес ыйманга бай улуу инсан болуп жетилишинде туура багытталган тарбиянын ролу зор экендиги талашсыз чындык.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч.Т. Чыгармалардын VIII-томдук жыйнагы. Бишкек., 2008.
  2. Бекбоев И.Б. Таалим-тарбиянын сегиз ачкычы. Кыргыз билим беру академиясынын кабарлары. Бишкек., 2008. № 2.
  3. Ташматов Т. Акыл берметтери. Бишкек., 2003.
  4. Кыргыздар, санжыра, тарых, мурас, салт. 1,2 китептер. Бишкек., 1991.
  5. Lorraine C. Smith, Nancy Mare “The importance of grandmothers”
Issues for today. 2004 USA/ Boston, Massachusetts/ page 91.
-